

Kazimierz Bogusz  
Katedra Badań Filologicznych  
„Wschód – Zachód”  
Uniwersytet w Białymstoku

## ZRÓŻNICOWANIE WYZNANIOWE EŁKU. RYS HISTORYCZNY

Mimo że artykuł niniejszy stanowi jedynie krótki rys historyczny wyznań funkcjonujących w Ełku i na Mazurach od czasów nowożytnych do dziś (a nie socjologiczno-statystyczny ich opis), to wydaje się rzeczą niezbędną sprecyzowanie używanych pojęć. Należy odpowiedzieć na pytanie, jak związłe można określić poziom zróżnicowania religijnego Ełku i Mazur? Hegemonia, wielość czy zróżnicowanie?

Do opisu sytuacji współżycia w Ełku paru wyznań najlepiej nadaje się kategoria zróżnicowania kulturowego a nie, dość często nadużywana, kategoria wielokulturowości. Rozróżnienie *wielokulturowość* versus *zróżnicowanie kulturowe* zaproponowane zostało przez Andrzeja Sadowskiego i zdaje się ono najlepiej nadawać do uchwycenia istoty zjawiska. Po pierwsze, wielokulturowość to pojęcie:

(...) służące do określania ukształtowanych w dłuższej perspektywie czasowej, wytworzonych oraz zinstytucjonalizowanych na zasadach demokratycznych, trwałych postaci i form integracji kulturowej w obrębie państwa (społeczeństwa) wielu jednostek, wspólnot i innych form zbiorowości społecznych cechujących się wyartykułowaną społecznie tożsamością kulturową, ale jednocześnie tworzących jakościowo nową, kulturowo zróżnicowaną całość<sup>1</sup>.

Definicja ta wskazuje, że wielokulturowość nie wyraża sytuacji współwystępowania paru kultur.

*Wielokulturowość* opisuje sytuacje wykształcenia się nowej jakości społeczeństwa wielu kultur zdolnego do realizacji wspólnych celów. Dodatkowo w przypadku wielokulturowości nie ma dominacji jednej kultury, wobec innych. Dla porównania: „Społeczeństwo zróżnicowane kulturowo to takie społeczeństwo, w którym występują (są widzialne) w postaci zinstytucjonalizowanej dwie lub więcej zbiorowości lub kategorii wyposażonych w odmienną kulturę oraz taki stopień tolerancji ze

---

<sup>1</sup> A. Sadowski, *Socjologia wielokulturowości jako nowa subdyscyplina socjologiczna*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. XVIII, Białystok 2011, s. 15.

strony dominującej grupy kulturowej, który stwarza szanse (najczęściej nadal limitowane) uzewnętrzniania oraz wyboru (coraz bardziej suwerennych) działań mniejszości kulturowych najczęściej w kierunku podtrzymywania lub rozwoju swoich wartości kulturowych<sup>2</sup>. Co ważne, „w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo państwo stanowi podstawowy instrument działania grupy dominującej i w tym znaczeniu jest to nadal państwo narodowe”<sup>3</sup>.

### *Mazury*

Wyznaczenie granicy Mazur, w obrębie których położony jest Elk (nazywany nawet ich stolicą), nie jest sprawą prostą. Funkcjonowanie dzisiejszego województwa warmińsko-mazurskiego sprawia, że dla wielu współczesnych Polaków Mazury to w zasadzie całość tego województwa poza Olsztynem i przyległościami (bo to już Warmia – cokolwiek by to dziś znaczyło).

Mazurzy, czyli *polscy Prusacy* (przymiotnik oznacza język, jakim się posługiwali, rzeczownik państwo, do którego przynależeli<sup>4</sup>), zamieszkiwali Mazury, czyli, jak to określił Andreas Kossert w tytule swojej publikacji o Mazurach, *Zapomniane południe Prus Wschodnich*<sup>5</sup>. Zarówno Grzegorz Jasiński, jak i Andreas Kossert oraz Andrzej Sakson, w odniesieniu do epoki nowożytnej i wieku XIX podzielają klasyczną definicję Mazur Fredricha Krosty z 1875 roku: „Mazury sięgają tak daleko, jak daleko sięga mazurski dialekt ludności ewangelickiej”<sup>6</sup>. W sposób jednoznaczny można określić jedynie granice południową i wschodnią Mazur, ponieważ pokrywa się z dawną granicą państwową prusko-mazowiecką, prusko-litewską, prusko-polską i w końcu niemiecko-rosyjską. W drugiej połowie XVIII wieku za polskie starostwa uważano: Miłomłyn, Ostródę, Olsztynek, Dąbrówno, Nidzicę, Szczytno, Szestno, Pisz, Ryn, Elk, Olecko, Zelki, Giżycko i Węgorzewo<sup>7</sup>. Mimo że granica Mazur była wyznaczona przez zasięg osadnictwa ewangelików posługujących się dialektem polskim (gwarą mazurską), to na skutek migracji trudno było oddzielić Mazury od Warmii czy Oberlandu (Prus Górnych). Granice były płynne, dlatego też, jak słusznie zauważył Stefan Marcinkiewicz, Mazury na zawsze pozostały regionem „podejrzany”, wręcz ułomnym<sup>8</sup>.

Osobną kwestią był status języka polskiego. Pomocne są tu rozważania Włodzimierza Pawluczuka. „Mowa nasza prosta, jesteśmy stąd, my ludzie prości” – w ten sposób swoją odrębność wyrażali prawosławni mieszkańcy Białostoczczyzny,

<sup>2</sup> Tamże, s. 18.

<sup>3</sup> Tamże, s. 18.

<sup>4</sup> G. Jasiński, *Mazurzy w drugiej połowie XIX wieku. Kształtowanie się świadomości narodowej*, Olsztyn 1994, s. 11.

<sup>5</sup> Zob. A. Kossert, *Mazury. Zapomniane południe Prus Wschodnich*, przeł. B. Ostrowska, Warszawa 2004.

<sup>6</sup> Cyt. za: G. Jasiński, dz. cyt., s. 12.

<sup>7</sup> G. Jasiński, *Mazurzy...*, s. 11.

<sup>8</sup> S. Marcinkiewicz, *Mityczna stolica Mazur. Między Elkiem a Lyck*, Elk 2015, s. 39.

podobnie robili protestancy mieszkańcy Mazur<sup>9</sup>. Polszczyzna, którą posługiwali się na co dzień, przede wszystkim w czasie modlitwy, była bardzo ważnym wyznacznikiem ich tożsamości, ale nie była to jeszcze tożsamość narodowa w dzisiejszym sensie tego słowa. Mazurzy pozostawali w wieku XVIII i pierwszej połowie XIX na przednarodowym etapie rozwoju. Stanowili wspólnotę etniczną będącą dopiero ewentualnym punktem wyjścia procesów narodotwórczych. W wieku XX podlegali silnym naciskom ze strony nacjonalizmów polskiego i niemieckiego. Społeczność wiejska, w której żyli, spełniała w stosunku do jednostek ją tworzących funkcję ekonomiczną (pomoc sąsiedzka, regulowanie systemu użytkowania gruntów), administracyjną (wspólne przestrzeganie wewnętrznego porządku oraz pilnowanie świadczeń wobec dworu i państwa) oraz kulturalno-wychowawczą (kształtowanie form zachowań, przekazywanie obyczajów i tradycji)<sup>10</sup>. Świadomość etniczna nie ma przy tym autodefinicji. Dla własnych członków jej kultura oraz obyczaje są „proste”. Nie ma potrzeby refleksji nad nimi<sup>11</sup>.

W końcu XVIII wieku Mazury były zasadniczo protestanckie i polskojęzyczne, występowały jednak w ich obrębie różnego rodzaju diaspory. Polsko-katolicka ograniczała się do Świętej Lipki i pojedynczych wsi w rejonach Działdowa, Nidzicy, Ełku oraz Olecka<sup>12</sup>.

### **Luteranizm**

Po przegranej wojnie z Polską w latach 1519–1521 Albrecht Hohenzollern zdecydował się na przyjęcie protestantyzmu w wersji luteranńskiej. Sekularyzacja oraz przyjęcie protestantyzmu nie były motywowane tylko politycznie lub, tym bardziej, narodowo. Dla Albrechta zdecydowane znaczenie miały względy religijne<sup>13</sup>. Do współpracy w dziele reformacji Albrecht sprowadził pomocników z zagranicy. Za radą Lutra wezwał Jana Briesmana i Jana Amandusa, a w 1524 Pawła Speratusa i Jana Poliandra. Reformacja przebiegała w Prusach spokojnie. Obaj lokalni biskupi: sambijski, Jerzy Polentz, i pomezkański, Erhard von Queis, przeszli na stronę Reformacji. Diecezja sambijska zsekularyzowała się w roku 1525, a pomezkańska w 1527<sup>14</sup>. Wydanie nowej pruskiej ordynacji *Repetitio corporis doctrinae Prutenicae* stworzyło podstawy teologicznego ukierunkowania się Prus na luteranizm.

Założenie przez Albrechta w roku 1544 luteranńskiego uniwersytetu w Królewcu dało wyraz dążeniom i ambicjom nowego protestanckiego władcy. Prusy stały się krajem protestanckim, a Albrecht gorliwym propagatorem nauk Marcina Lutra.

<sup>9</sup> G. Mazurzy..., s. 9.

<sup>10</sup> A. Sakson, *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990, s. 28-29.

<sup>11</sup> W. Pawluczuk, *Świadomość jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*, Warszawa 1972, s. 14.

<sup>12</sup> G. Jasiński, *Mazurzy...*, s. 11.

<sup>13</sup> Zob. Małek, *Prusy Książęce a Prusy królewskie w latach 1535–1548*, Warszawa 1976.

<sup>14</sup> A. Kossert, dz. cyt., s. 39.

W Związku z tym przykładał ogromną wagę do przetłumaczenia najważniejszych dzieł Lutra na język polski (także litewski, a nawet pruski – również tymi językami posługiwali się jego poddani). Ogromne zasługi dla rozpowszechniania idei Reformacji w języku polskim położyło duchowieństwo mazurskie. W 1547 Jan Seklucjan złożył pierwszy przekład *Dużego katechizmu*, a w 1559 wydano pierwszy polski kancjonał<sup>15</sup>. Oprócz pism królewieckich duże znaczenie miały przekłady księdza Maletiusa (Jana Maleckiego). Jego syn Hieronim, objął po nim probostwo ełckie oraz prowadził w Ełku drukarnię. Ełcki przekład katechizmu cieszył się ogromnym powodzeniem, konkurował z przekładem Seklucjana. Najważniejszym dokonaniem Maletiusa był przekład *Postylli domowej* Lutra<sup>16</sup>.

Od czasów Reformacji rozwijała się na Mazurach tolerancja religijna, która aż po wiek XX zapewniała azyl różnym grupom. Obejmowała ona przede wszystkim prześladowanych gdzie indziej protestantów. Sceptycznie odnoszono do katolików i niechętnie do Żydów. W wieku XVII w związku z tym pojawili się na Mazurach (także w powiecie ełckim) arianie<sup>17</sup>.

W roku 1613 roku elektor Jan Zygmunt zmienił wyznanie z luterńskiego na kalwińskie<sup>18</sup>. Decyzja ta to jedna z przyczyn powstania oficjalnego kościoła Prus – Ewangelickiego Kościoła Unijnego. Formalnie powołany został do życia 1817 z rozkazu króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III jako unia dwóch głównych wyznań protestanckich: luterńskiego i reformowanego (zwolennicy nauk Jana Kalwina)<sup>19</sup>. Oficjalna nazwa kościoła to Ewangelicki Kościół Unijny (Evangelische Kirche der Union). Używano również nazw Ewangelicki Kościół Krajowy (Evangelische Landeskirche) lub też Pruski Kościół Krajowy (Preußische Landeskirche)<sup>20</sup>.

U podstaw unii leżały osobiste przekonania króla, który pragnął odrodzenia religii oraz przewyciężenia podziału religijnego pomiędzy reformowaną dynastią a luterąską większością poddanych. Unia formalnie nie stawiała sobie za cel usunięcia różnic doktrynalnych pomiędzy wyznaniem, chodziło jedynie o zewnętrzne zbliżenie kultów. Dlatego też położono nacisk na formułę komunii, co wywołało opór ze strony luteran jako ingerencja w kwestie doktrynalne<sup>21</sup>. Początkowo Ewangelicki Kościół Unijny posiadał ustrój konsystorski, a najważniejszym zwierzchnikiem duchownym był król pruski, mający pełne kompetencje zarówno w sprawach zewnętrznych Kościoła, jak i wewnętrznie religijnych. Konsystorze miały charakter instytucji rządowych, stanowiących integralną część administracji państwa. Zasadnicze zmiany w sytuacji Kościoła nastąpiły w drugiej połowie XIX wieku i polegały na zastąpieniu dotychczas-

<sup>15</sup> Tamże, s. 49.

<sup>16</sup> Tamże, s. 49.

<sup>17</sup> Tamże, s. 54.

<sup>18</sup> C. Clark, *Prusy. Powstanie i upadek 1600–1947*, przeł. J. Szkudliński, Warszawa 2009, s. 125.

<sup>19</sup> A. Kossert, dz. cyt., s. 110.

<sup>20</sup> G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817–1914)*, Olsztyn 2003, s. 17.

<sup>21</sup> Tamże, s. 19.

sowego ustroju przez bardziej demokratyczny i samorządowy ustrój synodalno-konystorski. W praktyce unia pozostawiała dużo swobody pastorom. Na Mazurach dominowali zwolennicy nauk Marcina Lutra.

Na pytanie o znajomość dogmatów wśród ludności mazurskiej trudno dać jednoznaczную odpowiedź. Można jedynie zaznaczyć panujące w tym względzie zróżnicowanie. Z całą pewnością wielu traktowało te kwestie w kategoriach wyuczonej wiedzy szkolnej, bez namysłu nad zasadami wiary. Niewątpliwie istniała także grupa wiernych dobrze obeznanych z doktryną ewangelicką, poszukująca jeszcze głębszej wiedzy, stawiająca pytania, trudno jednak określić liczebność tej grupy<sup>22</sup>. Świadomość wyznaniowa mazurskich chłopów bardzo mocno wyrażała się w ich twórczości poetyckiej. Wśród poetów mazurskich na szczególną uwagę zasługuje Michał Kajka<sup>23</sup>.

Charakterystyczną cechą religijności Mazurów było też kultywowanie niektórych zwyczajów i świąt katolickich. W święta Przemienienia Pańskiego (6 sierpnia) oraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia) na protestanckich Mazurach do katolickich świątyn udawało się „wszystko, co ma nogi”, zaś w Ełku, pomimo przeciwdziałania ze strony duchownych Kościoła unijnego, dzień 6 sierpnia do końca XIX wieku pozostawał świętem także dla ewangelików<sup>24</sup>. Do charakterystycznych zwyczajów mazurskich należała jutrznia – poranna uroczystość organizowana w pierwszy dzień Bożego Narodzenia, mająca z czasem charakter teatru ludowego. Ją również można analizować z perspektywy reliktu katolickiego. W XVIII wieku, w okresie pietyzmu, zabroniono tego obrzędu, okazał się on jednak silniejszy niż wszystkie zakazy. W Ełku jutrznię przywrócono w roku 1850<sup>25</sup>.

Na Mazurach pobożność ludowa żyła często emocjami trudnymi do pogodzenia z pruskim, oschłym protestantyzmem państwowym. Mazurska pobożność oprócz wskazanych wyżej reliktyw katolicyzmu zawierała elementy pogańskie<sup>26</sup>, nie tracąc jednocześnie profilu protestanckiego. W tym kontekście pojawił się mazurski ruch odnowy religijnej – gromadkarstwo<sup>27</sup>. Zbiorowość gromadkarzy wymyka się jednoznacznej ocenie. Społeczność ta wykazywała wiele cech sekty (zwartość, ekskluzywny charakter, silne więzi wewnętrzne, niechęć do świata zewnętrznego jako zepsutego), niemniej jednak nigdy nie zerwała z oficjalnym kościołem unijnym. Gromadkarze znani byli z uczciwości, zwalczali alkoholizm, posiadali domy modlitw, wydawali pisma i książki religijne<sup>28</sup>. Zasadą i definicją ruchu gromadkarskiego było utrzymanie

<sup>22</sup> Tamże, s. 233.

<sup>23</sup> Zob. Z. Chojnowski, *Michał Kajka, poeta mazurski*, Olsztyn 1992; J. Jasiński, *Michał Kajka 1858–1940. Życie – spuścizna literacka – rodzina – polemiki – wiersze*, Ełk 2008.

<sup>24</sup> G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach...*, s. 260–262.

<sup>25</sup> Tamże, s. 251.

<sup>26</sup> Zob. J. Łapo, *W cieniu Pielakorni. Z mazurskich wierzeń ludowych*, w: *Książdz Karol Fox – kapłan trudnych czasów*, red. R. Skawiński, Stare Juchy 2013.

<sup>27</sup> A. Kossert, dz. cyt., s. 110–111.

<sup>28</sup> Hasło *Gromadkarze*, w: *Mazury. Słownik stronniczy, ilustrowany*, Dąbrówno 2008, s. 54; zob. R. Otello, *Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848–1914*, „Komunikaty Mazur-

więzi z oficjalnym Kościołem, natomiast domowe nabożeństwa i różnorodne praktyki były niejako uzupełnieniem i wzmocnieniem wiary<sup>29</sup>. W 1885 roku założono Wschodniopruskie Stowarzyszenie Modlitwy i znaczna część gromadkarzy weszła w jego struktury<sup>30</sup>. Użytkowany obecnie przez metodystów ełcki kościół pw. Miłości Bożej (zlokalizowany przy ulicy Słowackiego 26) został wybudowany właśnie dzięki staraniom Wschodniopruskiego Stowarzyszenia Modlitwy.

### *Metodyści*

Po zakończeniu II wojny światowej na terenach byłych Prus Wschodnich, które przypadły Polsce, pozostało ponad 100 tys. ludności miejscowej<sup>31</sup>. Z chwilą zakończenia działań wojennych prawie wszystkie kościoły i wspólnoty religijne w sensie instytucjonalnym praktycznie przestały istnieć. Pozostały jedynie rozbite grupki wiernych, znajdujące się często w dramatycznej sytuacji materialnej. Nieliczni pozostali duchowni nie podjęli próby reaktywowania Kościoła Unijnego. Do otoczenia opieką miejscowych ewangelików poczuwał się Kościół Ewangelicko–Augsburski<sup>32</sup>. Pomoc materialną próbowali również nieść luteranie szwedzcy. Jej głównym organizatorem był ks. Daniel Cederberg<sup>33</sup>. Słabość polskiego Kościoła Ewangelicko–Augsburskiego sprawiła, że wśród ludności mazurskiej podjął działalność Kościół Ewangelicko–Metodystyczny, dotychczas nieobecny na tych terenach. Pomimo podpisanego w roku 1946 porozumienia, na mocy którego metodyści mieli objąć opieką religijną ludność ewangelicką powiatu ostródzkiego, a także powiatów mazurskich (Ełk, Gołdap, Olecko) województwa białostockiego, po kilkuletniej koegzystencji doszło do otwartego konfliktu międzykościelnego<sup>34</sup>.

Pierwsze nabożeństwo metodystyczne w obecnie użytkowanym przez metodystów kościele przy ulicy Słowackiego 26 w Ełku zostało odprawione przez pastora Edwarda Małłka w Święto Wniebowstąpienia, w dniu 23 maja 1946 roku. Przyszło około 100 osób<sup>35</sup>. W 1950 roku liczba wiernych w ełckiej parafii wynosiła 1454 osoby<sup>36</sup>. Ksiądz Małłek rozpoczął trudną pracę duszpasterską, edukacyjną i charytatywną, po jego wyjeździe parafia przeszła fazę ostrego kryzysu, przez pewien okres metodyści pobawieni byli nawet budynku swojego kościoła<sup>37</sup>.

sko-Warmińskie”, nr 3, Olsztyn 1976.

<sup>29</sup> G. Jasiński, *U źródeł gromadkarstwa: o grupie „świętych” na Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3, Olsztyn 1996, s. 376.

<sup>30</sup> G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach...*, s. 317.

<sup>31</sup> A. Sakson, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998, s. 80.

<sup>32</sup> K. Urban, *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*, Kraków 2000, s. 18.

<sup>33</sup> D. Krysiak, *Ewangelicy w Mikołajkach. Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1945–2007*, Dąbrówno 2010, s. 87.

<sup>34</sup> Tamże, s. 19.

<sup>35</sup> M. Olszewski, R. Żytyniec, *Ełk. Spacerownik po mieście niezwykłym*, Ełk 2012, s.110.

<sup>36</sup> R. Michalak, *Kościół metodystyczny na Warmii i Mazurach w latach stalinizmu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, Olsztyn 2000, s. 247.

<sup>37</sup> A. Lewoc, dz. cyt., s. 67.

Obecnie metodystyczna Parafia Opatrzności Bożej rozwija się prężnie, prowadzona przez pastora ks. Dariusza Zuberę oraz pastorkę ks. Monikę Zuber. Przy parafii działa świetlica wielopokoleniowa oraz punkt informacyjno-konsultacyjny „Latarnia” dla osób uwikłanych w przemoc domową. Liczebność parafii oscyluje wokół 130 osób<sup>38</sup>.

### **Baptyści**

Założycielem ełckiego zboru baptystów (Kościoł Chrześcijan Baptystów) był Gottlieb Kuczewski (1844–1922). Kuczewski był początkowo kaznodzieją w podelckiej wsi Romanowo, później wraz z rodziną przeprowadził się do Ełku. Pierwsze spotkania ełckich baptystów odbywały w mieszkaniu Kuczewskich przy ulicy Hauptstrasse 103 (obecnie ul. Wojska Polskiego). W 1888 roku ukonstytuował się samodzielny zbor, który w chwili swojego postania liczył 121 osób<sup>39</sup>. Wspólnota rozrastała się w szybkim tempie, zaczęło brakować miejsca. W roku 1905 roku zbudowano funkcjonujący do dziś kościół przy dzisiejszej ulicy 3 Maja. Kaznodzieja Kuczewski zmarł w 1922 roku, ale gmina rozwijała się dalej. Tuż przed wybuchem II wojny światowej liczyła 450 członków<sup>40</sup>. Ani nazizm, ani II wojna światowa nie zahamowały jej rozwoju.

Etap wielkiej wspólnoty skończył się w drugiej połowie stycznia 1945 roku wraz zajęciem miasta przez armię radziecką. Zbor nie przestał jednak istnieć – do garstki autochtonów, którzy zostali po wojnie w Ełku, zaczęli dołączać baptyści – repatrianci. W 1958 roku wspólnota liczyła 58 dusz<sup>41</sup>. Po wojnie baptyści zostali zmuszeni do dzielenia swojej świątyni z wyznawcami prawosławia (co naturalnie doprowadziło do ostrego konfliktu, który zgodnie z maksymą *divide et impera* był celem ówczesnych władz) oraz wiernymi wyznania ewangelicko-augsburskiego. Pełne prawo własności budynku kościoła baptyści odzyskali w roku 1972, a całą przedwojenną działkę dopiero w 1990 roku<sup>42</sup>. Kwestie te zostały uporządkowane, kiedy stanowisko pastora ełckiego zboru pełnił Marek Głodek<sup>43</sup>. Naturalnie ogromne znaczenie (zapewne decydujące) miały dokonujące się w tym czasie w Polsce zmiany polityczne. Ks. Marek Głodek także w największym stopniu przyczynił się do odrodzenia wspólnoty. Dziś baptyści w Ełku to ok. 100 osób<sup>44</sup>. Obecnie pastorem ełckich baptystów jest ks. Grzegorz Gawrych.

### **Katolicy**

Po reformacji w Prusach Kościół rzymskokatolicki na długie wieki (do przełomowego roku 1945) stracił pozycję dominującą. Od końca XVII wieku na Mazurach południowo-wschodnich przybywało katolików. Byli to żołnierze, urzędnicy, osadnicy z te-

<sup>38</sup> A. Lewoc, dz. cyt., s. 63.

<sup>39</sup> K. Bednarczyk, *Historia Zborów Baptystów w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 1997, s. 48.

<sup>40</sup> M. Olszewski, R. Żytyniec, dz. cyt., s. 36.

<sup>41</sup> Tamże, s. 36.

<sup>42</sup> A. Lewoc, dz. cyt., 54.

<sup>43</sup> Tamże, s. 54.

<sup>44</sup> M. Olszewski, R. Żytyniec, dz. cyt., s. 37.

renów Polski lub katolickich części Niemiec. W połowie XIX wieku liczba katolików w Ełku i okolicach była już znaczna. Ks. Krauze z Butryn po odbyciu misji w roku 1849 notował, że w ciągu dwóch dni z komunii i spowiedzi skorzystało około 900 osób<sup>45</sup>. Do 1853 roku do Ełku przybywali dwa razy do roku duchowni z sanktuarium maryjnego w Św. Lipce. Pierwszy stały duszpasterz, ks. Mikołaj Rochoń, przybył do Ełku w roku 1853. Jego zasługą była budowa małej kaplicy, wyświęconej w roku 1854<sup>46</sup>. Kanoniczni parafię pod wezwaniem św. Wojciecha erygowano w roku 1871. Budowa kościoła miała miejsce w latach 1893–1895, uroczystej konsekracji dokonał w roku 1903 bp. Edward Herrmann<sup>47</sup>. W 1918 roku ełcka parafia liczyła 474 wiernych<sup>48</sup>. Od roku 1919 posługę duszpasterską sprawował w niej ks. Karol Fox, kapłan, który również po 1945 roku kontynuował swoją misję w Ełku, a później w Starych Juchach<sup>49</sup>.

Ważnym elementem pracy duchowieństwa katolickiego w Ełku była opieka duszpasterska nad polskimi robotnikami sezonowymi. Nabożeństwa w języku polskim przed wybuchem II wojny światowej odprawiano w Ełku i Prawdziskach raz w miesiącu<sup>50</sup>.

Także dla ełckich katolików rok 1945 był przełomowy. W lipcu 1945 roku powrócił do Polski po wojennej emigracji prymas Polski, kardynał August Hlond. Trafił do kraju zniszczonego i zdegenerowanego przez wojnę, do kościoła, który przygotowywał się do walki o przetrwanie z instalującym się reżimem komunistycznym. W tej sytuacji jednym z jego pierwszych zadań było uporządkowanie sytuacji na obszarze przyłączonych do Polski ziem zachodnich i północnych. W sierpniu 1945 roku kardynał Hlond nie tylko mianował administratorów apostolskich, ale również określił granice tworzonych przez siebie administratur. Na obszarze diecezji warmińskiej, do której należał Ełk (podobnie jak całe dawne Prusy Wschodnie), a która znalazła się w Polsce założono administraturę z siedzibą w Olsztynie. Administratorem został ks. dr Teodor Bensch<sup>51</sup>. Koniec tymczasowości związany z funkcjonowaniem administratury nastąpił dopiero w roku 1972 kiedy papież Paweł VI włączył diecezję do metropolii warszawskiej.

W roku 1992 powołana została diecezja ełcka ze stolicą w Ełku. Diecezja ełcka leży w północno-wschodniej części Polski, a jej obszar wynosi ok. 11 tys. km<sup>2</sup>. Pod względem terytorialnym należy do największych diecezji w kraju. W momencie tworzenia diecezji ełckiej liczbę mieszkańców szacowano na ok. 480 tys. osób. Zdecy-

<sup>45</sup> K. Bielawny, *Katolicy w przedwojennym Ełku*, w: *Ksiądz Karol Fox – kapłan trudnych czasów*, s. 71.

<sup>46</sup> Tamże, s. 72.

<sup>47</sup> W. Guzewicz, *Kościół i parafie ziemi ełckiej...*, s. 84.

<sup>48</sup> W. Łazowski, *Organizacja kościelna diecezji warmińskiej w latach 1918–1945*, Olsztyn 2013, s. 74.

<sup>49</sup> Zob. A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 17-18; R. Skawiński, *Ksiądz Karol Fox, w pamięci wiernych w parafii Stare Juchy*, w: *Ksiądz Karol Fox – kapłan trudnych czasów*.

<sup>50</sup> K. Bielawny, dz. cyt., s. 74.

<sup>51</sup> R. Żurek, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec ziem zachodnich i północnych 1945–1948*, s. 155-156.



dowana większość mieszkańców diecezji ełckiej to katolicy, wśród których wyróżnia się kilkutyśieczna grupa wiernych obrządku bizantyńsko-ukraińskiego (grekokatolików). Obok nich żyje tu ok. 20 tys. niekatolików, wyznawców religii niechrześcijańskich oraz niewielka liczba deklarujących się jako niewierzący<sup>52</sup>. W związku z powyższym badacz ełckiego kościoła katolickiego ks. Guzewicz nie waha się nazwać terenu diecezji obszarem praktycznie homogenicznym pod względem wyznaniowym<sup>53</sup>.

Na przełomie 1945/1946 roku pracowało w Ełku jedynie trzech księży. Ogromną rolę w organizacji duszpasterstwa we wschodniej części diecezji warmińskiej odegrali księża kanonicy regularni. Pierwszym księdzem tego zgromadzenia był Jan Tokarz przybyły w sierpniu 1945 roku. Rozpoczął posługę w jedynym przedwojennym ełckim kościele katolickim, w parafii św. Wojciecha przy proboszczu autochtonie ks. Karolu Foksie oraz opiekę nad kościołem poewangelickim w centrum miasta (obecnie parafia pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa). W początku stycznia 1946 roku przybył do Ełku ks. Józef Kącki. To właśnie ci dwaj kapłani objęli opieką duszpasterską ludność osiedlającą się w Ełku i powiecie ełckim<sup>54</sup>. Po II wojnie światowej w Ełku funkcjonowały jedynie dwa kościoły katolickie – kościół pw. Św. Wojciecha Biskupa i Męczennika oraz placówka duszpasterska pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Kościoły opuszczone przez ewangelików i zajęte przez katolików nie miały początkowo statusu parafii. Sprawę tę chciał uregulować drugi rządca warmiński, ks. Wojciech Zink. W 1951 zwrócił się w tej sprawie do prymasa Wyszyńskiego<sup>55</sup>. Najwięcej erygowań parafii miało jednak miejsce za rządów biskupa Tomasza Wilczyńskiego. Parafię w ełckim kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa erygowano w roku 1962<sup>56</sup>. Przy rozwoju demograficznym miasta i stale rosnącej liczbie wiernych było to stanowczo zbyt mało. Dopiero w 1986 roku biskup warmiński Edmund Piszcz, podpisując z wojewodą suwalskim tzw. *protokół porozumień*, uzyskał zgodę na wybudowanie kościoła na osiedlu Jeziorna w Ełku<sup>57</sup>. Wkrótce rozpoczęły się budowy kolejnych kościołów.

Dzieje księdza Foksa – to ciekawa egzemplifikacja problemów związanych z budową polskich struktur Kościoła katolickiego na ziemiach północnych i zachodnich. Ks. Foks, mimo trwania w powołaniu, mimo poświadczonej przez wielu ewangelicznej, dalekiej od nacjonalizmów postawy, musiał opuścić swoje probostwo. W publicystyce i powojennej historiografii niemieckiej pojawiało wiele zarzutów pod adresem polskiego Kościoła. Rację ma jednak, jak się zdaje, badacz zagadnienia, Robert Żurek, który podkreśla, że zmiany na tych ziemiach związane były z decyzjami wielkich mocarstw oraz, że „podejście polskiego kościoła do niemieckich współwyznawców na

<sup>52</sup> W. Guzewicz, *Z dziejów diecezji ełckiej 1992–2007*, „Studia Ełckie”, nr 10, Ełk 2008, s. 166–167.

<sup>53</sup> Tamże, s. 167.

<sup>54</sup> A. Kopiczko, *Budowa struktur kościoła katolickiego na Mazurach. Zarys problematyki*, w: *Ksiądz Karol Fox – kapłan trudnych czasów*, s. 65.

<sup>55</sup> Tamże, s. 66.

<sup>56</sup> W. Guzewicz, *Kościoły i parafie ziemi ełckiej*, Ełk 2008, s. 45.

<sup>57</sup> Tamże, s. 71.

Ziemiach Zachodnich i Północnych nie było wyłącznie sprawą wewnątrzkościelną, lecz ściśle wiązało się z konfliktem między Kościołem katolickim a komunizmem<sup>58</sup>.

### ***Grekokatolicy***

Grekokatolicy pojawili się w okolicach Elku w efekcie akcji „Wisła” w 1947 roku. Kościół grekokatolicki w Polsce oficjalnie nie został zdelegalizowany. Władze uznały, że problem rozwiązał się sam. Poprzez aresztowania i deportacje do USSR oraz w ramach akcji „Wisła” władze komunistyczne zamierzały całkowicie zlikwidować Kościół grekokatolicki. Środki zastosowane przez warszawskich komunistów były na tyle brutalne, że nie zadbano nawet o formalne przeprowadzenie zerwania z Rzymem. Ogromne znaczenie miało określenie sytuacji Kościoła grekokatolickiego w Polsce przez aspekt narodowościowy. Grekokatolickich księży oraz wiernych powszechnie oskarżano o ukraiński nacjonalizm.

3 lipca 1947 roku wraz z przesiedleńcami trafił blisko 60-letni ks. Mirosław Ripecki. Ksiądz Ripecki zaraz po przyjeździe do Elku poprosił starostę o przydzielenie budynku, w którym będzie mógł założyć cerkiew. Wbrew wytycznym władz starosta wskazał były budynek szkolny w Chrzanowie. Już 6 lipca ks. Ripecki odprawił pierwszą mszę w rycie wschodnim inicjując tym samym „Grekokatolicki Urząd Parafialny” (taka nazwą posługiwał się w oficjalnej korespondencji)<sup>59</sup>.

W przeciwieństwie do większości innych księży tego wyznania odprawił msze w rycie wschodnim<sup>60</sup>. Ze względu na swoją działalność, na otwarte trwanie przy rycie wschodnim, ks. Ripecki znalazł się w ostrym sporze z rzymskokatolicką kurią w Olsztynie, a nawet prymasem Wyszyńskim<sup>61</sup>. Dopiero w 1957 roku doszło do nieformalnego odnowienia duszpasterstwa w rycie wschodnim. Stało się to dzięki nieustępliwej postawie kilkunastu księży grekokatolickich, w tym działającego w Chrzanowie ks. Ripeckiego<sup>62</sup>. O skali działalności świadczy fragment listu do prymasa Wyszyńskiego:

„W ubiegłym roku (1949) wypowiadałem i udzieliłem komunii w gr[ecko]kat[olickiej] kaplicy w Chrzanowie 1685 wiernym obrządku gr[ecko]kat[olickiego], a w tym samym roku już przystąpiło do Sakramentów Świętych w naszej kaplicy 1521 wiernych. W Wielką Sobotę przyjechało pociągiem na nabożeństwo do Chrzanowa ponad 800 wiernych z innych powiatów województwa olsztyńskiego. Z diecezji warmińskiej i powiatu elckiego oraz okolic przyjechali końmi i przyszli na piechotę. W ciągu jednej doby musiałem wykonać wielką pracę duszpasterską: wypowiadałem 427 wiernych, odprawiłem dwie jutrznie wielkanocne i dwie śpiewane msze święte z kazaniami, jedną cichą służbę Bożą, odprawę zaduszną, poświęciłem paski,

<sup>58</sup> R. Żurek, dz. cyt., s. 563.

<sup>59</sup> I. Hałagida, *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013, s. 200

<sup>60</sup> Tamże, s. 196.

<sup>61</sup> Tamże, s. 200.

<sup>62</sup> Tamże, s. 449.

ochrzciłem troje dzieci. Na drugi dzień Świąt Wielkanocnych przystąpiło do komunii św[iętej] 88 wiernych, zaś w niedzielę św. Tomasza 73 wiernych”<sup>63</sup>.

Ksiądz Ripecki zmarł w roku 1974 roku, jego grób znajduje się w Liskach obok grobu żony. Dziś Chrzanowo nie pełni już tak istotnej roli w życiu polskich grekokatolików jak dawniej, jednak na św. Apostołów Piotra i Pawła (12 lipca według kalendarza juliańskiego, odpust chrzanowski przenoszony jest na najbliższą sobotę) nadal zjeżdżają tłumy wiernych. Proboszczem chrzanowskiej parafii jest o. Grzegorz Stołyca OSBM.

### ***Prawosławni***

Początki parafii oraz społeczności prawosławnej w Ełku sięgają okresu powojennego. Początkowo wierni modlili się w domach prywatnych, nabożeństwa sprawowali duchowni z Orzysza i Giżycka. W latach 1954–1957 korzystano ze świątyni baptystów, a w roku 1958 zaadaptowano na potrzeby kultu prawosławnego budynek poewangelicki przy ul. Konopnickiej. W 1983 roku staraniem parafian wykonano nową elewację cerkwi. W 1996 roku przeprowadzono generalny remont wewnątrz świątyni. W kolejnych latach wymieniono również ikonostas. Nowe ikony zostały napisane przez ks. Jana Kojło i jego matuszkę Annę<sup>64</sup>.

5 września 2004 roku biskup białostocko-gdański Jakub poświęcił nowy ikonostas. W tym dniu został również wmurowany kamień węgielny pod budowę nowego domu parafialnego. 8 grudnia 2012 roku, podczas XXVIII Walnego Zgromadzenia Bractwa Młodzieży Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej, odbyło się uroczyste poświęcenie wybudowanego domu parafialnego, którego dokonał arcybiskup Jakub. 19 marca 2014 roku Jego Ekscelencja Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub zatwierdził koncepcję przebudowy cerkwi, mającą na celu nadanie świątyni elementów charakterystycznych dla prawosławnej architektury sakralnej<sup>65</sup>. Obecnie parafia liczy 150 wiernych. Od 2011 roku jej proboszczem jest ks. Łukasz Ławreszuk. Według informacji przekazanych przez duchownego, parafia ełcka liczy 140 wiernych<sup>66</sup>.

W przypadku Kościołów prawosławnego oraz greckokatolickiego jest jeszcze sprawą otwartą, czy na ich kondycję w Ełku wpłynie w jakiś sposób dość masowy napływ pracowników z terytorium Ukrainy, w samym Ełku pracuje ich już ponad tysiąc<sup>67</sup>. W bieżącym, 2017 roku, władze miasta Ełku wydały specjalną gazetę informacyjną w języku ukraińskim.

<sup>63</sup> M. Olszewski, R. Żytyniec, dz. cyt., s. 185-186.

<sup>64</sup> <http://cerkiew.elk.pl/?idp=2> (dostęp 09.08.2017).

<sup>65</sup> M. Olszewski, R. Żytyniec, dz. cyt., s. 41.

<sup>66</sup> Informacja ustna uzyskana od ks. Łukasza Ławreszuka dnia 02.07.2017.

<sup>67</sup> <http://elk.wm.pl/389949,Ukraincy-chetnie-pracuja-w-elkich-firmach.html#axzz4n1lVCeBH> (dostęp 16.07.2017)

### Żydzi

Do ostatnich dziesięcioleci XVIII wieku brakowało w Prusach Wschodnich Żydów, z wyjątkiem nielicznej grupy tzw. *Schutzjuden*<sup>68</sup>. W Prusach w czasach Zako- nu Krzyżackiego Żydzi nie byli tolerowani, przede wszystkim ze względów gospodar- czych. Począwszy od pierwszej połowy XV wieku pojawiali się tam jednak kupcy żydowscy, którzy musieli posiadać glejt wydany przez wielkiego mistrza lub w jego imieniu przez komtura okręgu nadgranicznego. Po sekularyzacji państwa zakonne- go w 1525 roku ograniczenia w stosunku do Żydów pozostały w mocy<sup>69</sup>. Ełcka gmi- na żydowska zaczęła rozrastać się dopiero po edykcje emancypacyjnym z 1812 roku, który przyznawał Żydom obywatelstwo pruskie. Ełczanie żydowskiego pochodzenia trudnili się przede wszystkim kupiectwem i spedycją (zajęcia uwarunkowane blisko- ścią granicy i ogromnego rynku imperium rosyjskiego za nią). Zawsze byli lojalnymi obywatelami Królestwa Prus, a później cesarskiej Rzeszy. Nie ma pewności co do tego, kiedy wybudowana została ełcka synagoga zlokalizowana przy zbiegu obecnych ulic 3 maja i Armii Krajowej. Najbardziej wiarygodna zdaje się data ustalona przez Rafała Żytyńca na podstawie kwerendy w berlińskim Centrum Judaicum. Przyjął on, że stało się to w 1859 roku<sup>70</sup>. Cmentarz żydowski znajdował się przy drodze do Prostek przy tzw. Górcie Jerozolimskiej (dzisiejszy teren parku Jana Pawła II).

Z działalnością gminy żydowskiej w Ełku związane były dwie wybitne postacie: Eliezera Lipmanna Silbermanna oraz Davida Gordona. Obaj uważani są za prekur- sorów żydowskiego ruchu narodowego w Europie Wschodniej, którzy swoje idee re- alizowali głównie poprzez założenie w Ełku w 1856 roku pisma „Ha-Maggid” (hebr. „Kaznodzieja”). Był to pierwszy na świecie tygodnik wydawany w języku hebrajskim. Ełcka gmina żydowska kontynuowała zapoczątkowane przez Silbermanna i Gordona tradycje wydawnicze. Jeszcze w 1935 roku ukazało się w Ełku w wydawnictwie Arthu- ra Kaulbarsa sporządzone przez I. Goldsteina niemieckie tłumaczenie napisanej w ję- zyku jidysz książki Włodzimierza Żabotyńskiego pod tytułem *Die Idee des Betar. Ein Umriss betarischer Weltanschauung (Idea Betar. Zarys światopoglądu)*<sup>71</sup>.

Mimo pięknych tradycji i zasług, obecnie w Ełku nie istnieje niestety społeczność wyznawców judaizmu.

<sup>68</sup> *Schutzjuden* (niem. chronieni Żydzi) – określenie stosowane w średniowieczu (od 1236) w Rzeszy Niemieckiej wobec Żydów posiadających cesarski list protekcyjny (*Schutzbrief*), niezależniający ich od lokalnej władzy. Zaliczeni do *servi camera regis* (sług skarbu władcy), podlegali bezpośred- niej jurysdykcji monarchy, mieli zagwarantowaną wolność osobistą i niezależność od miejscowych feudałów. Za: J. Tomaszewski, A. Żbikowski, *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, Warszawa 2001.

<sup>69</sup> J. Wijaczka, *Żydzi w Prusach Książęcych (1525–1701)*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” nr 1, Olsztyn 1995, s. 3.

<sup>70</sup> M. Olszewski, R. Żytyniec, dz. cyt., s. 43.

<sup>71</sup> Tamże, s. 50.

### ***Zielonościwkowcy***

W latach dziewięćdziesiątych w Ełku zostały założone dwa zbory odwołujące się do tradycji pentakostalnej. Pierwszy z nich to Zbór Ewangeliczny Chrześcijan w Duchu Apostolskim, a drugi to Kościół Chrześcijański Słowo Wiary. Oba zbory skupiają około stu kilkudziesięciu wyznawców<sup>72</sup>.

### ***Świadkowie Jehowy***

W Ełku prężnie rozwija się społeczność Świadców Jehowy (pełna nazwa: Chrześcijański Zbór Świadców Jehowy)<sup>73</sup>. Pierwsi wyznawcy spotykali się początkowo w Ełku, w domu przy ulicy Bieruta 18 (obecnie ul. Sucharskiego). W roku 1950 odmówiono im legalizacji, mimo to jednak przetrwali cały komunizm i doczekali się legalizacji w roku 1989. W roku 2006 w Ełku mieszkało 376 świadków Jehowy skupionych w trzech zborach<sup>74</sup>.

### ***Podsumowanie***

Dzieje chrześcijaństwa na Mazurach można podzielić na trzy okresy. Pierwszy to etap przedreformacyjny, w którym kształtowała się sieć kościołów i parafii. To wówczas zbudowano najstarszy kościół ełcki oraz utworzono tu parafię. W latach 1472–1473 proboszczem był w niej Paweł<sup>75</sup>. Drugi etap, okres od 1525 do 1945, to czas zdecydowanej dominacji luteran, a od XIX wieku oficjalnego Kościoła unijnego.

Ludność wyznania rzymsko-katolickiego, najliczniejszego wśród mniejszości, nie przekraczała 2% ludności powiatu ełckiego<sup>76</sup>. Praca duszpasterska kleru katolickiego była bardzo trudna – mała, rozproszona wspólnota, brak zrozumienia ze strony protestanckiego otoczenia. Duchowieństwo katolickie było oskarżane o sprzyjanie polskości lub chęć rekatolicyzacji ludności mazurskiej.

Trzeci okres to czasy po II wojnie światowej. W związku z odpływem ludności autochtonicznej oraz napływem osadników i przesiedleńców bardzo szybko całkowicie odwróciły się proporcje wyznaniowe. Dominującą pozycję wśród wyznań zdołał wygrać Kościół katolicki. Przedstawiciele wyznań innych niż katolickie stanowią obecnie około 2 tys. mieszkańców. Są wśród nich: prawosławni, ewangelicy (luteranie), chrześcijanie ewangelikalni (metodyści, baptyści, zielonościwkowcy) oraz Świadkowie Jehowy. W związku z tym trudno określić Ełk i powiat ełcki jako obszar wielowyznaniowy. Trudno zgodzić się też na określenie tych terenów mianem homogenicznych. Dlatego też, wydaje się, że najtrafniejsze jest określenie zaczerpnięte z prac Andrzeja Sadowskiego – obszar zróżnicowany religijnie i kulturowo.

<sup>72</sup> A. Lewoc, dz. cyt., s. 73.

<sup>73</sup> Zob. J. Piegza, *Świadkowie Jehowy. Geneza i struktura kontestacji religijnej*, Kraków 1995.

<sup>74</sup> A. Lewoc, dz. cyt., s. 72.

<sup>75</sup> W. Guzewicz, *Kościóły i parafie ziemi ełckiej...*, s. 45.

<sup>76</sup> K. Bielawny, dz. cyt., s. 75.

**Bibliografia**

- K. Bednarczyk, *Historia zborów baptystów w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 1997.
- C. Clark, *Prusy. Powstanie i upadek 1600–1947*, przeł. J. Szkudliński, Warszawa 2009.
- Z. Chojnowski, *Michał Kajka, poeta mazurski*, Olsztyn 1992.
- W. Guzewicz, *Kościół i parafie ziemi ełckiej*, Ełk 2008.
- W. Guzewicz, Z dziejów diecezji ełckiej 1992–2007, „Studia Ełckie”, nr 10, Ełk 2008.
- I. Hałagida, *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013.
- G. Jasiński, *Mazurzy w drugiej połowie XIX wieku*, Olsztyn 1994.
- G. Jasiński, *U źródeł gramadkarstwa: o grupie „świętych” na Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3, Olsztyn 1996.
- G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817–1914)*, Olsztyn 2003.
- J. Jasiński, *Michał Kajka 1858–1940. Życie – spuścizna literacka – rodzina – polemiki – wiersze*, Ełk 2008.
- A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003.
- A. Kopiczko, *Budowa struktur kościoła katolickiego na Mazurach. Zarys problematyki*, w: *Ksiądz Karol Fox – kapłan trudnych czasów*, red. R. Skawiński, Stare Juchy 2013.
- A. Kossert, *Mazury. Zapomniane południe Prus Wschodnich*, przeł. B. Ostrowska, Warszawa 2013.
- D. Krysiak, *Ewangelicy w Mikołajkach. Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1945–2007*, Dąbrówno 2010.
- A. Lewoc, *Panorama wyznaniowa Ełku po II wojnie światowej*, Białystok 2010, (praca dyplomowa, archiwum Wydziału Promocji Sportu i Kultury Urzędu Miasta Ełku).
- J. Łapo, *W cieniu Pielakorni. Z mazurskich wierzeń ludowych*, w: *Ksiądz Karol Fox – kapłan trudnych czasów*, red. R. Skawiński, Stare Juchy 2013.
- W. Łazowski, *Organizacja kościelna diecezji warmińskiej w latach 1918–1945*, Olsztyn 2013.
- S. M. Marcinkiewicz, *Mityczna stolica Mazur. Między Ełkiem a Lyck*, Ełk 2015.
- R. Michalak, *Kościół metodystyczny na Warmii i Mazurach w latach stalinizmu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 2, Olsztyn 2000.
- M. Olszewski, R. Żytyniec, *Ełk. Spacerownik po mieście niezwykłym*, wydanie rozszerzone, Ełk 2015.
- R. Otello, *Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848–1914*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 3, Olsztyn 1976.
- W. Pawluczuk, *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*, Warszawa 1972.

- J. Piegza, *Świadkowie Jehowy. Geneza i struktura kontestacji religijnej*, Kraków 1995.
- A. Sadowski, *Socjologia wielokulturowości jako nowa subdyscyplina socjologiczna*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. XVIII, Białystok 2011.
- A. Sakson, *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990.
- A. Sakson, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998.
- J. Tomaszewski, A. Żbikowski, *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, Warszawa 2001.
- K. Urban, *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*, Kraków 2000.
- J. Wijaczka, *Żydzi w Prusach Książęcych (1525–1701)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 1, Olsztyn 1995.
- R. Żurek, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec ziem zachodnich i północnych 1945–1948*, Szczecin – Wrocław – Warszawa 2015.

#### *Źródła internetowe*

- [https://mac.gov.pl/files/ost\\_e-rejestr\\_eb\\_12\\_03\\_2015.pdf](https://mac.gov.pl/files/ost_e-rejestr_eb_12_03_2015.pdf) (dostęp 04.07.2017)
- [www.jw.org](http://www.jw.org), (dostęp 14.01.2016)
- <http://elk.wm.pl/389949,Ukraińcy-chetnie-pracuja-w-elckich-firmach.html#a-xzz4n1lVCeBH> (dostęp 16.07.2017)
- <http://cerkiew.elk.pl/?idp=2> (dostęp 09.08.2017).

Kazimierz Bogusz  
*The Museum of History in Ełk*

## RELIGIOUS DIVERSITY IN EŁK. HISTORICAL VIEW

### Summary

The foundation act for Masuria, understood as the south of the old East Prussia, inhabited by Polish-speaking evangelicals, was the adoption of Protestantism by Albrecht Hohenzollern. Contrary to older local literature, Protestantism at first did not separate Masuria from relations with Polishness. In Prussia, a very rich Protestant literature was written in Polish. With the exception of a few communes in the Działdowo land, Masuria was until the end of the 18th century a Protestant country. The characteristic feature of the nineteenth-century Masurian religious landscape was the strong gromadkarstwo movement (a „small group” movement). Before 1945, Catholics (migrants from the Catholic parts of the Reich, as well as from Warmia and Polish territories) were present in Ełk, and the Baptist community was active. The activ-

ity of the Ełk Jewish community was of great importance for the followers of Judaism and for the rebirth of the Hebrew language. After the war, religious relations changed drastically. Catholics took a dominant position, and those who had been absent by then – appeared: the Greek Catholics, the Orthodox and Methodists, who took over the care of the autochthonous Protestant population. Judaism has disappeared from the religious landscape of Ełk. A special role for the community of Greek Catholics in Poland was played by the activity of Fr. Mitrat Mirosław Ripecki in Chrzanów, located nearby Ełk. In addition to the aforementioned denominations, also Jehovah's Witnesses have been active, as well as groups of Christians referring to the pentecostal tradition. Considering the existence of several religious communities, Ełk can be described as a religiously diverse town.

**Keywords:** Masuria, multiculturalism, cultural diversity, national state, nationalism, Evangelists, Methodists, Baptists, Greek Catholics, Gromadkarze.